

Досымбекова Р.Ө.
**Қытай дереккөздеріндегі
түркілер жайлы ой-пікірлер**

Мақалада Қытай түркологтарының зерттеу еңбектеріндегі түркі тілді тайпалардың тарихы, мәдениеті, әдет-ғұрпы және дәстүрі туралы ой-пікірлерге талдау жасалады. Түркі сөзі мен түркі халықтарының шығу тегі, тұрмысын қарастыратын қытай ғалымдары мен ойшылдарының дереккөздердегі дәйектерге салыстырмалы талдау жасалады.

Түйін сөздер: мәдениет, түркілер, дереккөз, тіл, дүниетаным, тарих, байланыс.

Dossymbekova R.O.
**Thoughts of the Turkic peoples in
the Chinese scientific sources**

This article explores the ideas of Chinese researchers about the history, culture, customs and traditions of the Turkic peoples. Analyzes the origin of Turkic peoples in the Chinese sources on the basis of research scientists and philosophers.

Key words: culture, turks, source, language, philosophy, history, relations.

Досымбекова Р.О.
**Взгляды о тюркских народах в
китайских источниках**

В данной статье рассматриваются взгляды китайских исследователей об истории, культуре, обычаях и традициях тюркских народов. Анализируется происхождение тюркских народов в китайских источниках на основе исследований ученых и мыслителей.

Ключевые слова: культура, тюрки, источник, язык, мировоззрение, история, связи.

**ҚЫТАЙ
ДЕРЕККӨЗДЕРІНДЕГІ
ТҮРКІЛЕР ЖАЙЛЫ
ОЙ-ПІКІРЛЕР**

Түркі халықтарының атажұрты Қазақстан – әлемнің көптеген елдерімен әртүрлі тарихи, мәдени, қоғамдық, саяси-экономикалық байланыстарын күні бүгінге дейін үзбей жалғастырып келе жатқан мемлекет. Ежелден басталған бұл байланыстар халық өмірінің мәдени өміріне, рухани дүниесіне де өзінің барлық болмысымен ізін қалдырғаны даусыз. Адамзат қоғамының бір бөлшегі ретінде жасап келе жатқан түркі өркениеті, түркілік мәдениет шығыстық өркениеттің құрамдас бір бөлігі ретінде дами отырып, өзінің рухани құндылықтарын көршілес елдерге сіңіргенін көне дереккөздер арқылы ғалымдар дәлелдеп келеді.

Түркі халықтарының көршілес Қытай елімен тарихи, мәдени қарым-қатынастарының түп төркіні сақ, ғұн дәуірінен де арыдан тамыр тартады десек артық айтқандық болмас. Әсіресе, Ғұндар мен Түркі қағанаты тұсында Қытайлар өздерінің қуатты да көшпелі көршілері туралы түрлі зерттеулер жүргізіп, мол мәліметтер жазып қалдырғандығын жазба деректер арқылы көз жеткізіп отырмыз. Сондай түркі халықтары жайында құнды мәліметтер беретін еңбектердің қатарына жататын «Хан» кітабы, «Джинь» кітабы, «Джао» кітабы, «Суй» кітабы және «Таң» дәуірі тұсындағы жазылған жазба ескерткіштерде ғұндар мен түркілер жайлы деректер мол кездеседі. Бірақ ол деректердің бәрін бірдей шынайы әрі тарихи нақты дерек деп қарастыруға болмайды. Себебі олардың ішінде кереғар, бұрмаланған да деректердің бар екенін байқадық. Мәселен, «Қытай жылнамаларындағы ғұн, түркі баяндары» атты кітапта ғұндар жайлы мынадай деректер келтіріледі: ... Тұрақты мекен-жайлары болмайды және егін салмайды. Жазу-сызуы жоқ. ... Әдеп, ибаны білмейді. Қашудан арланбайды. Үлкенді сыйлауды білмейді. Азаматтары астың дәмді жерін жейді, ал кәрі-құртаңы олардан қалған-құтқанды жейді. Өке өлсе, баласы өгей шешесін әйелдікке алады» [1, 1-2 б.]. Келтірілген деректердегі түркі халықтарының мәдениетіне қатысты берілген деректердің орын алғаны атап көрсетіп отырмыз. Ежелгі Найман, керей ұлыстарының біздің заманымызға дейінгі тарихын баяндайтын еңбектерде олардың жазу-сызуы болғаны нақты деректермен дәлелденгені белгілі. Сонымен қатар жеті ата деген ұғымды қалыптастырған халықтың үлкенді сыйламайды дегені де теріс ойдан туған пікір деп білеміз. Ал, көктегі Тәңірге ғана бас иген халықты қашудан

арланбайды, әдеп-ибаны білмейді деген мәлімет тіпті де сын көтермейтін дүниелер екені даусыз. Ал түркі мәдениетінің, дүниетанымының әлемдік өркениеттің озық үлгілерінің қатарынан табылатынына археологиялық ескерткіштер арқылы дүние жүзі ғалымдары көз жеткізіп отыр. Оны тек қазіргі қазақ жерінен табылған Алтын адам обаларынан табылған нақты деректер дәлелдеп отырғанын айтуға тиіспіз.

Жалпы түркі халықтары өздерінің дүниеге көзқарасын, қоғамдық-саяси түсініктерінен олардың өрлігі, батырлығы және Тәңірінің өздерін әлемнің билеушісі етіп жаратты деген дүниетанымын байқаймыз. Сонымен қатар түркілер өздерінің тарихын бүкіл дүниежүзі аймағына тиісті оқиғалармен байланысты баяндаған. Олардың дүниетанымынша, жер жүзін жаратқан – жалғыз Тәңірі. Осы жалғыз Тәңіріні түркілер ерекше жаратушы деп есептеген. Тәңірінің өзі жаратқан адамдар, яғни түркілер Тәңірі жаратқан дүниені билеп, иеленуі, оны басқаруы қажет деп ойлағандықтан, олар дүние жүзіне басшылық ету пікірімен әрекет етті. Дүниені төрт тарапқа: «төрт бұлыңға» ие деп есептеп, Шығысты – «ілгері», Батысты «кейін» немесе «құрайа», Оңтүстікті – «күн ортасы» немесе «беріие», Солтүстікті «Түн ортасы» немесе «йырайа» деп атаған [2, 41 б.].

Түріктердің дүниенің төрт тарапын өз қол астына енгізіп, көп аймақты иеленіп, мемлекет құрып үстемдік орнатқандығын, дүниенің тең жартысын басқарып тұрғандығын және дүние жүзін билеу ниеті талабында болғанын «Күлтегін» жазуындағы: Ілгері – күн шығысында, оң жақта – күн ортасында, кейін – күн батысында, сол жақта – түн ортасында, осының ішіндегі халықтың бәрі маған қарайды деп жазылған пікірлер дәлелдейді [3]. Демек жоғарыда қытай дерегінде келтірілген қашудан арланбайтын қорқақ деген пікір мен мына келтірілген үзінді бір-біріне қайшы болып отырғанын көруге болады. Егер көкте бір ғана Тәңірі деген жаратушы болса, оның жаратқан дүниелерін билеп төстеу түркілерге тиесілі болса, онда түркілердің асқақ рухын, ерекше қуатын олардың дүниетанымынан анық байқауға болады. Сондықтан әлемді билеуге жаратылған түркілерді қашудан арланбайды, намыссыз деу сыңаржақ, әсіресе қытайшыл дерек деп ұққан жөн. Түркілер өркениетінің жоғары дамығандығы жайлы түрколог ғалымдардың зерттеулерінен көз жеткізуге болады. Мәселен, зерттеуші А. Егеубаевтың «Күлтегін, Тоныкөк, Өнгүн жазуларында да, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари еңбектерінде де өзекті бір рухани желі бар. Ол Түркі елі, түркі өркениеті.

Руна жазуларында елді сақтау, мемлекетті түзу, кеңейту, нәсілдің құрып кетпеуі қысқа, нақты ой түйіндерімен жетсе, кейінгі XI ғасырдағы әйгілі жазбаларда сол рухты ұстанып әрі қарай гүлдену мақсатын өнер мен ғылым тілінде толғайды. Кейінгі шығармаларда елдік дәстүр, халықтық рух, өнер-білім, білім мұраттары айқындала түскен» [4, 255 б.] деген пікірі түркі халықтарына тән ортақ рухани сабақтастықты тап басқан, әрі олардың жазба деректері мен мәдени құндылықтары туралы нақты мәліметтер келтіреді.

Қытайдың «Қытай жылнамаларындағы ғұн, түрк баяндары» атты кітабында (50-бума, 42-баян) «Түріктер – ғұндардың өзге бір тармағынан, әулет есімі – Ашина» деп айтылады [1, 225 б.]. Мұндағы Ғұндардың өзге бір тармағы деген сөздегі «奴 Сюнну» (ғұн) деген ел аты жалпылама далалық көшпенділер деген мағынаны білдіреді. Ал, қытай дереккөздеріндегі түріктер туралы деректер айтыла бастаған тұста, ғұндардың тарих сахнасынан кеткенін ескерер болсақ, онда қытай тарихшылары мен өзге де зерттеушілерінің ғұндар мен түріктер жайлы пікірлерін сын тезіне ала отырып, әлі де болса тереңірек зерттеуді қажет ететін дүние деп ойлаймыз. Біздің сүйеніп отырғанымыз, қытай тіліндегі «别种» сөзінің тікелей аудармасы. Бұл сөзді сөзбе-сөз аударғанда «өзге бір түрі» болып аударылады. Сондықтан да ғұндар мен түріктерді бір-бірімен тамырлас, туыстас халықтар деп айтуға болады деп топшылаймыз. Сонымен қатар «别种» сөзін саралай отырып, оны «өзге бір ерекше тайпа» деп те, бағынышты тайпа деп те, дербес тайпа деп те түсінуге болатынын айтып кету керек. Демек, қытай тіліндегі бір сөздің бірнеше синонимдік немесе мағыналық қатарларын контекстегі мағынасына қарап аудармаса, қателікке жол берілетінін қатты ескерген абзал. Әсіресе, тарихи деректерге өте мұқият болған жөн деп білеміз.

«Ашина» яғни «әулет есімі» деген сөз қытай тілінде «姓» иероглифімен берілген. Бірақ, «ашина» сөзінен кейін «氏» сөзі жазылыпты. Ал көне қытайлықтардың ұғымында «姓» сөзі аналық рулық қауымды, ал «氏» аталық рулық қауымды білдіреді. Демек, кейінгі дәуірлерде «姓» және «氏» екі иероглифін біріктіріп, туыстықты, жақындықты білдіріп жазу дәстүрге айналған. Зерттеп отырған кітапта түріктердің өз алдына дербес ұлыс құрғандығы [1, 225 б.] және көрші тайпалардың шабуылына ұшырап, түгелдей қырылады. Жаулары тек 10 жасар бір баланы өлтірмей, оның аяқтарын кесіп айдалаға тастап кетеді. Сол маңдағы қасқырдың құртқасы оған үнемі ет әкеліп беріп, әрі қорғап асырайды.

Кейіннен сол бала мен қасқырдан он бала тарапты. Міне сол қасқыр мен баладан тараған ұрпақтың бірі Ашина аталыпты. Содан сол он бала он оқ бүдүн (Жүз, бөлік, ел) халық болып тарапты. Берілген қытай жылнамаларындағы осы деректерден жалпы түріктің шығу тегі баяндалса, енді мына бір деректе түрік сөзінің генезисі айтылады: «қасқырдан туған он бала таудың үлкен бір үңгірінде өсіп-өніп, бірнеше жүз отбасы болды. Бірнеше ұрпақтан кейін олар бірінен соң бірі үңгірден шығып, «нонелерге» (мемлекеттер) бағынды. Алтынтаудың (Алтай тауы болу керек) күнгейін мекен етіп, нонелерге темірші болды. Алтынтаудың пішіні дулығаға ұқсайтын. Олар дулығаны өз тілдерінде «түрік» дейді. Осылайша бұл сөз олардың халық аты болып қалды» [1, 226 б.]. Ал қазіргі қытай тілінде дулыға сөзі «兜鍪» болып оқылады. Қытайдың белгілі ғалымы Сын Джоңмиен бұл сөзді қазақ тіліндегі тұмақ сөзімен байланыстырады [5, 1045 б.]. Жалпы «兜鍪» сөзінің дулыға, жауынгер деген мағыналары бар. Түріктердің шығу тарихына қатысты тағы мынадай да дерек келтіріледі: «түріктердің арғы аталары ғұндардың солтүстігіндегі **сақ** елінен шықты. Олардың ұлыс басшысы Адам бек деп аталды [1, 226 б.]. Қарастырып отырған деректе ары қарай былайша жалғасады: «олар он жеті ағайынды еді. Оның бірі Іді Нышид болатын. Ол қасқырдан туды. Іді Нышидтан басқалары түгел жойылып кетті де, Іді Нышид тумысынан ерекше қасиеттерге ие болды. Қаласа жауын жауғызып, қаласа жел тұрғызатын тылсым күштің иесі болды. Оның екі әйелі болады. Оларды жаз бен қыс Тәңірдің қыздары депті. Сол екі әйелінің бірінен төрт ұл көріпті. Ол ұлдың бірі аққуға айналыпты, екінші «阿辅水» Абасу мен «剑水» Кем өзендерінің арасын жайлап қырғыз деген мемлекет құрыпты. Мұндағы Абасу «Қытайдың тарихи атласында» Абақан өзені деп көрсетілген. Ал, Сын Джоң Миен секілді ғалымдар оны Об өзені деген пікір айтады [6, 963 б.]. Ал «剑水», «Кем» өзені Матсуда Хисауның пікірінше «Ұлы Кем өзені» деп айтылады [5, 279 б.].

Үшінші ұлы Чатша Судың бойын мекендеп, сол жерде мемлекет құрыпты. Бұл топоним туралы нақтылы мәліметтер жоқ. Оның көне қытай тіліндегі оқылуы мынадай «处折水». Дегенмен, Н.А. Аристовтың зерттеу еңбегінде «Шүй өзені» деп айтылады. Қазіргі қытайда оны Шуе Зүнджың деп өзгертіп айтатын секілді. Олардың ішіндегі үлкені «跋斯处折施山» тауын мекендепті. Ол жердің табиғаты қатал, суық әрі ылғалды екен. Үлкен ұлы Адам бектен тараған жақындарына қолғабыс етіп, әрі оларды асырап,

бағып көп көмек көрсетеді. Осындай қызметінің арқасында үлкен ұлды өздеріне басшы сайлайды да, оған түрік «突厥» деген атақ береді. Сол түріктің он әйелі болыпты. Балаларының барлығы шешелерінің әулеттерінің есімімен аталыпты. Ал жоғарыда сөз болған Ашина оның кіші әйелінің баласы еді. Берілген деректегі «балаларының барлығы шешелерінің әулетінің есімімен» аталды. «阿史那字» балаларының барлығы шешелерінің есімін өздеріне әулет есімі етіп белгілейді деп түсінген жөн деп ойлаймыз. Себебі қытай тіліндегі сөйлемнің соңында «Ашинаның ұлы» деген сөз бар. Түркі халықтарында, соның ішінде қазақ халқында да шешелерінің есімін өздерінің ру аты етіп алатын дәстүрдің болғанын қазіргі күні шежірелерден көруге болады.

Бұл қытай тілінде жазылған дереккөз туындыны тек тарихи, саяси дүние деп қана қарау жеткіліксіз. Мұнда сол дәуірдегі ғұндар мен түріктердің шығу тарихы, олардың әлеуметтік және мәдени өмірінің әралуан салалары сөз болады. Өмірдің мәні, адамның тағдыры, оның табиғат пен қоғамдағы орны мен рөлінің дүниетанымдық проблемалары кеңінен қарастырылады, тәлім-тәрбиелік ой-толғамдарға елеулі орын беріледі. Шығармада, сондай-ақ, адамдар арасындағы қарым-қатынас мәселелері, әралуан әлеуметтік топ мүдделері, тұрмыс-салт көріністері айқын бейнеленеді. Бұл әрекеттер жалпы шығармаларда сирек болса да кездесетін қадамдардың қатарына жатады.

Біз қарастырып отырған еңбекте ежелгі түркілердің тұрмыс-салты жайында да деректер келтіріледі. Мысалы, «Олар шаштарын жайып жүреді. Шапандарын солға қарай түймелейді» «左衽» [1, 229 б.]. Бұл жердегі киімнің түймеленуінің өзі түркілердің қытайлардан ерекшеленуін байқатады. Шапанның не оңнан солға, не солдан оңға қарай түймеленуі «右衽 : 左衽» көшпелілер мен отырықшы қытайлардың киім-кешегіндегі басты ерекшелік болып табылады. Қытайлардың киімі «右衽 : 左衽» солдан оңға қарай түймеленеді немесе солай қаусырмаланады. Ал көшпелі түркілердің (ұлыстардың) киімдері оңнан солға түймеленеді немесе қаусырмаланады. Бұл ерекшеліктерді тасқа бедерленген мүсінтастардан (балбалтас болуы мүмкін) да көруге болады.

Сонымен бірге «...Олар, (түркілер) күмбез пішіндес киіз үйлерде тұрады. Судың тұнығын, шөптің шүйгінін қуып көшіп жүреді. Мал шаруашылығымен, аң аулаумен шұғылданады. ... Елбасыларын алғаш таққа отырғызғанда жасауылдары мен мәртебелілері оны киізге отырғызып, күн қозғалысы бағытымен тоғыз рет айналады.

Әр айналғанда қарашылар оған тағзым етіп тұрады. Мұнан кейін оны атқа мінгізіп, мойнын торғынмен (мата түрі) орап демі үзілмейтіндей дәрежеде буындырады да, «Неше жыл қаған боласың?» деп тосын сұрақ қояды. [1, 229 б]. Берілген деректердегі киізге орап хан көтеру дәстүрі Алтын Орда кезеңінде болсын, Қазақ хандығы кезеңінде болсын сақталғандығына куә боламыз. Демек, ақ киізге орап хан көтеру жолы көне түркілерден қалған мұра екеніне тағы да бір көз жеткіздік.

Ежелгі түркілерде сарбаздарды «бөрі» деп атаған екен. Бұл қытай тілінде «狼», ал аударғанда қасқыр деген ұғымды білдіреді. Мұның себебін кейбір зерттеушілер түркілер өздерінің қасқырдан тараған тегін ұмытпау үшін деп түсіндіреді. Сонымен қатар түркілердің әдет-ғұрпына қатысты қайтыс болған адамды жерлеу рәсімі де қарастырып отырған кітапта жан-жақты жазылған. Мәселен, көне түркілерде қайтыс болған адамның денесі оңаша киіз үйге қойылады. Ал, дүниеден өткен адамның балалары, немерелері, жақын туыстары ер, әйел демей құрбандыққа жылқы, қой сойып етін әруаққа атап, есіктерінің алдына жайып қояды да, өздері атқа мініп, үйді жеті рет айналып шығады. Содан кейін үйге кірерде беттерін темір немес басқа да қатты заттармен жыртып, дауыс шығарып жылайды. Беттерінен қан мен жас бірге ағады. Жоқтау рәсімі осылай жеті рет қайталағаннан кейін барып біткен болып есептеледі. Ең соңында күннің сәтіне қарай өлген адамның мінген атын, тұтынған мүлкін денесімен бірге өртейді де, белгілі бір мезгілде жерлейтін болған [1, 230 б.]. Берілген деректе ежелгі түркілердің дәстүрі мен әдет-ғұрпынан біршама хабар беретін бұл еңбектің сөздік қоры, грамматикалық құрылымы қазіргі түркі тілдерінің, соның ішінде қазақ тілінің де тарихи өткенін бейнелейді. Еңбектің құндылығы саяси-экономикалық және тарихи фактілердің жинақталуымен ғана шектелмейді, сондай-ақ ол түркі халықтарының мәдениеті мен әдебиеті, этнографиясы мен этногенезісі, діні мен наным-сенімдері, тұрмысы мен салты сияқты рухани өмірі жайында материалдарға аса бай. Сондай-ақ мұның өзі қытай дереккөздеріндегі мәліметтер бойынша болашақта көптеген ғылыми жұмыстардың дүниеге келуіне негіз болды. Ғұндар мен түркі қағанаты кезіндегі түркі тайпаларының тілдерін зерттеуде салыстырмалы әдіс пен тарихилық көзқарасты енгізеді және сол арқылы қытайдағы түркітану ғылымының негізін қалыптастырағанын байқауға болады. Кітапта халықтардың қай тілдерде сөйлегені ғана емес, сондай-ақ олардың

қайдан келгендері, олардың мекен еткен жерлері мен шекаралары көрсетілген.

Біздің заманымыздан бұрынғы III-I ғасырларда іргелі ел болған үйсін мемлекеті түркі халықтарының түп қазығы болғандығын тарихи деректер еш күмәнсіз дәлелдейді. Үйсін сақтармен және ғұндармен қатар өмір сүрген ірі тайпалық одақтардың бірі болып саналады. Үйсін тайпаларының одағы Балқаштан Ыстықкөлге дейін – қазіргі Жетісу өлкесін жайлаған да, қаңлы тайпалардың одағы Қаратау мен Сырдарияның орта саласында болған. Олар түркі тілінде сөйлеген. Бірақ көне қытай хроникаларында жазылып қалған бірен-саран жеке сөздер болмаса, ол дәуірден сақталып қалған ешқандай жазу ескерткіштері әзірге мәлім емес [7, 59 б.]. XX ғасырда Қытай Халық Республикасындағы гуманитарлық ғылымдар саласында қалыптасқан «үйсінтану» бағытының бүгінгі зерттеу жұмыстарының нәтижесі осы уақытқа дейін үйсін халқы туралы айтылып келген ғылыми пікірталастарда үлкен маңызға ие болып отыр. Осы бағыттағы ғылыми ізденістердің бүгінгі күнге дейінгі жиынтығы есебінде жарық көрген «Ежелгі Үйсін елі» кітабында қытай жылнамаларындағы «усун» мен қазақ тіліндегі үйсін этнонимінің бір мағына беретіндігі, үйсіндердің бір халық, ал көне үйсіндермен бүгінгі қазақ халқы арасында тікелей сабақтастық байланыс бар екендігі нақты фактілік негізде әрі дәлелді баяндалады [8].

Үйсін мемлекеті, оның халқы мен өмір салты туралы қытай тарихшысы Сыма-Цянь мен Бан Гудың «Ханнамасы» мен «Жылнамасында» мынадай деректер бар: «Үйсін мемлекетінің жері...ұлан-байтақ кең, әрі жазық, жауын-шашыны көп, ауа райы суық, тауларда қалың қарағай өседі. Егіншілікпен шұғылданбайды. Малмен бірге жайылым-суат жағдайымен көшіп жүреді. Әдет-ғұрпы хундарға ұқсайды. Бұл елде жылқы көп, байларында 4-5 мың жылқы болады. Халқы қайсар, батыр келеді. Сенімсіздік істегендерге қатты өшігеді, ұры-қарысы көп. Ең күшті мемлекет. Бұрын хунға бағынышты болған, кейін күшейді де, оның бұғауынан құтылып, оған бағынбайтын болған. Шығыс жағы хундармен, солтүстігі қаңлымен, батыс жағы Ферғанамен, оңтүстігі қалалық мемлекеттермен шектеседі...» [9, 49-56 бб.].

Мал шаруашылығымен және егіншілікпен айналысқан үйсіндер балаларын қолөнер кәсібін, темір-ағаш өңдеуге, өрмек тоқуға ерте бастан үйретіп, атадан балаға шеберліктің қыр-сырын беру ұстанымын берік сақтап келген. Сонымен бірге отбасында оқу-жазуға, есеп-қисапқа үйрету арқылы қарапайым білім беріп отырған, әсі-

ресө музыкалық білім беруге ерекше мән берген. Ол туралы мынадай дерек бар: «Оңқай бидің қызы Дес ханша Чанан қаласында (б.з.б. 66 ж.) музыка білімін алып өз еліне сазгер болып оралған. Ол тұрмысқа шыққаннан кейін б.з.д. 65 жылы жиен ретінде Хан патшалығына төркіндеп барып Чананда бір жыл тұрып, көптеген музыка аспаптары мен оқуға қажетті оқу құралдарын, ондаған музыканттарды Кушер хандығы еліне алып келген. Ондағы мақсаты қабілетті балаларды музыка өнеріне баулу, жергілікті халықтар арасында өнер салаларын: ән шығару, оны айту, музыкалық аспаптарды ойнай білу, ойларынан өлең шығару, биді игеру, т.б. сияқты өнерлерді тарату еді» [10, 42 б]. Осындай дәстүрдің негізінде халқымыздың өнерге бейімділігі, ауызша

суырып салма ақындығы бүгінгі ұрпаққа дейін жалғасын тауып отыр.

Жалпы Қытай түркологтарының зерттеу еңбектерінде түркі тілді тайпалардың фольклорларындағы негізгі жанрлары: тұрмыстық және лирикалық өлеңдер, батырлар жыры, дастандардан үзінділер, тарихи аңыздар мен әңгімелер, мақалдар мен мәтелдер келтірілген. Бұл еңбектер лингвистер мен мәдениеттанушылар және этнографтар үшін түркі тілінің фонетикалық, морфологиялық құбылыстары мен ерекшеліктері жайлы және басқа құнды мәліметтер беретін маңызды дереккөздер болып табылады. Дереккөздердегі мәліметтер қазіргі түркі жұртының өткен тарихы үшін, олардың әлемдік өркениеттегі орнын анықтау үшін зор пайдалы деп білеміз.

Әдебиеттер

- 1 中国史书中哈萨克民族源史料选译:哈萨克文. - 奎屯: 伊犁人民出版社, 2008年. 8.
- 2 Айдаров Ғ. Орхон ескерткіштерінің тексті. – Алматы: Ғылым, 1990. – 234 б.
- 3 Орхон жазбалары. Күлтегін. Тоныкөк. – Алматы: Атлас. – 2001, 2005. – 86 б.
- 4 Қашқари М. Түрік Сөздігі (Диуани лұғат-ит-түрік). Аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазып, баспаға дайындаған А.Қ. Егеубай. Т.І, Алматы: Хант, 1997. – 590 б; Т.ІІ, Алматы: Хант, 1997. – 563 б; Т.ІІІ, Алматы: Хант, 1998. – 563 б.
- 5 陈俊谋汉译: «古代天山历史地理学研究», 北京, 1987 年.
- 6 «突厥集史», 北京书锥出版社, 2004 年, .第2 印刷.
- 7 Аманжолов К.Р. Түркі халықтарының тарихы. 1-кітап (Көне дәуірден біздің заманымыздың XIV ғасырына дейінгі кезең). – Алматы: Білім, 2005. – 304 б.
- 8 Ежелгі Үйсін елі. Қытай деректері мен зерттеулер. – Үрімжі: Шыңжаң халық баспасы, 2005. – 189 б.
- 9 Оразбай М. Үйсін тайпасы жөніндегі тарихи деректер / Қазақстан коммунисті. – 1998. – №8. – 49-56 б.
- 10 Алдабек Н.Ә., Абдраимова Н. Қытай мен Түркі халықтары мәдени байланыстарының тарихы (VII-XIIғ.). – Алматы, «Қазақ университеті», 2011. – 170 б.

References

- 1 Zhongguo shi shuzhong Hasake minzu yuanshi liaosuanyi: Hasakewen. –Kuitun: Yili renminchubanshe, 2008 nian.8.
- 2 Aidarov G. Orhon eskertkishterinin texti. – Almaty: Gylym, 1990. – 234 b.
- 3 Orhon zhazbalary. Kultegin. Tonykok. – Almaty: Atlas-2001, 2005. – 86 b.
- 4 Kashkari M. Tyrik sozdigi (“Diواني lugat-it-tyrik”). Audargan algy sozi men gylymi tysinikerin zhazyp, baspaga daiynda-gan A.K. Egeubai. T.I, Almaty: Hant, 1997. – 590 b; T.II, Almaty: Hant, 1997. –563 b; T.III, Almaty: Hant, 1998. –563 b.
- 5 Chénjùn móu hàn yì: Gudai tianshan lishi dili xue yanjiu, Beijing, 1987 nian. 6. Tujue jishi, Beijingshuzhui chubanshe, 2004 nian., Di 2 yinshua.
- 7 Amanzholov K.R. Tyrki halyktarynyn tarihy. 1-kitap. (Kone dauirden bizdin zamanymyzdyn XIV gasyryna deyingi kezen). – Almaty: Bilim, 2005. – 304 b.
- 8 Ezhelgi Uisin eli. Kytai derekteri men zertteuler. – Urimshi: Shynzhan Halyk baspasy, 2005. – 189 b.
- 9 Orazbai M. Uisin taipasy zhonindegi tarihi derekter. – Kazakstan komunisti, 1998. – №8. – 49-5 b.
- 10 Aldabek N.A., Abdraimova N. Kytai men Tyrki halyktary madeni bailanystarynyn tarihy (VII-XIIg.). – Almaty, Kazak Universiteti, 2011. – 170 b.